

”Pojkarne”

Viktor Rydberg till Otto Borchsenius 26.12.1886:

”Pojkarne” sänder jag dig i korsomslag. Den lilla berättelsen skildrar en verklig händelse, som egde rum i min födelsestad Jönköping. Jag skref den i yttersta hast, och det är väl möjligt, att den ej förtjenar hedern att öfversättas af dig. Jag gör i marginalen några rättelser.¹

”Den lilla berättelsen” hade just publicerats i *Ny illustrerad tidnings* julnummer. Senare trycktes den i *Varia* (1894). Forskningen har inte ägnat den något större intresse, annat än för att hämta upplysningar om unge Victors läsvanor.

Jag har roat mig med att läsa den utifrån det synsätt, som Rydberg låter mästern Gudmund framföra och demonstrera i *Vapensmeden*.² Nämligen att man, för att fullt förstå ett konstverk, måste tolka det symboliskt – in i minsta detalj. Metoden är kanske inte tillämplig på *alla* konstverk, men borde åtminstone vara värd att pröva på hans egna. Som utgångspunkt väljs tillkomstsituationen.

Sidhänvisningarna i texten avser Skrifter VIII: *Sägner, berättelser och skizzer*, där ”Pojkarne” återfinns på s.128-136.

December 1886

Stockholms högskola har nyss avslutat höstterminen; årets föreläsningar är slut. Viktigare: den första och tyngsta delen av *Undersökningar i germanisk mythologi* är just klar, efter många års arbete och sex månaders korrekturläsning. Tanken är att lovet skall användas åt skönlitteraturen, efter mer än fyra års uppehåll och tystnad.³

I litteraturens rike härskar sedan en tid en riktning, vars credo formulerades genombrottsåret 1882 i Strindbergs uppsats *Om realism*.⁴ Senare kommer Rydberg att likna denna skola vid ett ok, som ”i tio års tid böjt den svenska litteraturens

nacke mot jorden".⁵ Men 1886 har han ännu inte tagit avstånd, varken i brev eller offentligt. Tvärtom har han gång på gång uttryckt sin beundran.⁶

Gatan

I texten är det sommar.

Terminen har just slutat i "storskolan". Den gamle vaktmästaren står på trappen och vilar ut i solskenet. Stimmet från Mytens gestalter, som kringvärvat honom i mer än fyra år, har tystnat; han ser nästan övergiven ut.

Blicken vandrar ner för minnets gata, till hälften i ljus, till hälften i skugga. Ingen rör sig. Men framför bokhandelsfönstret står en pojke.

... och blicken flyttas genom tiden, vaktmästaren försvinner, och resten av filmen ser vi genom Pojkens ögon.

Om realism

Vi märker genast att det är något ovanligt med den värld vi stigit in i. Inte Rydbergs vanliga stil.

Hans texter brukar utspela sig i stiliserade mytiska eller historiska landskap. Men materialet till denna fiktion är hämtat ur den prosaiska verkligheten. Alla dess tre personer har tecknats efter levande modell, precis som Strindberg rekommenderar. Varje plats i texten kan pekats ut på kartan och illustreras med arkivfotografier: Jönköpings lärdomsskola, gamle Lundströms bokhandel, pojkens läsplats i slottsruinen. Klockan är exakt halv tio.

Mäster Gudmund brukar måla idealiserade föremål med klara och skarpa, plastiska konturlinjer. Här skapas illusionen istället genom uppräknings av konkreta detaljer. Boktitlarna i fönstret återges med precisionen hos en antikvariatskatalog: "*Polykarpus eller riddare Finke*", med träsnitt å titelbladet, pris 2 sk. b:ko. Tillvarons lägsta och banalaste delar införlivas med litte-

raturen genom den fullständiga inventeringen av en byxficka: en snurra, en boll med läderremmar, griffelbitar, glaskulor och kopparmynt utgörande tillsammans nästan åtta skilling. Inte heller vardagens triviala ekonomiska problem är bortglömda. (128-9)

I "Om realism" säger Strindberg att abstrakta generaliseringar som "ros" eller "fjäril" inte längre räcker till; den moderna publiken kräver exaktare uttryck. Rydberg har lyssnat. Här växer inga vaga signaturpoetiska blomster utan en helt naturalistisk flora: solsickor, solögon, prästkragar, tjärblomster, röda nyponblommor och en fullutslagen sälg. (130) Kort sagt: berättelsen följer samvetsgrannt realismens estetik. Vilket förebådas redan i öppningsscenen där Skolvaktmästaren riktar blicken *nedåt* och "betraktar grässtråna, som skjutit upp mellan gatstenarna i trapphörnet." (128)

Anslutningen till tidens ideal sträcker sig också till formatet: novellen och den korta berättelsen är åttitalets favoritgenre. Även valet av "minnet" som fiktionsram är typisk; för realisterna hyste djup misstro till fantasins skapande förmåga.⁷

Fästningen

I den självbiografiska skissen *Från barndomen* (1890) berättas om gossens filosofi och religion; det talas om hans "världsåskådning" som nu var "färdigbyggd tills vidare" (123).

Varefter texten fortsätter: "Han minnes, då hans världsbyggnad fick sin första utvidgning. Från den mindre borggården förde ett långt valv ut i det fria..." (124). Det är som om världsåskådningen och Jönköpings slottsruin (inom vars murar han växte upp) vore samma byggnad...

Fästningen (eller Slottet) spelar en central roll i Rydbergs litterära värld. Kampen om (kontrollen över) denna byggnad går som en tråd genom hans berättelser – *Ett äventyr i finska skärgården*, *Positivspelarne*, *Fribytaren på Östersjön*, *Fädernas gudasaga*, *Vapensmeden*. Den blir (så ser jag det) en symbol för

hans världsbild och livsåskådning, hela det väldiga tankekomplex som han under årens lopp uppför med material från böckerna och idéernas värld.

På hans exlibris ser vi porten till detta försvarsverk, prydd med hans eget namn.

Från början är det en generell fästning. Men när Rydberg från slutet av 1870-talet återvänder till sin uppväxtmiljö, och samtidigt mytologiserar den,⁸ konkretiseras symbolen till Jönköpings slott. Som redan då (i barndomsmytens tid) var en ruin och sedemera revs av pietetslösa framåtskridare.

Det är ungefär samtidigt som Rydbergs idealistiska världsbild - enligt Örjan Lindbergers analys - faller samman under trycket av "moderna" tänkare, för att aldrig mer kunna sammanfogas till ett helt.⁹

*

Nu ligger den där, mitt i åttitalet, förfallen men ännu den "kanske ståtligaste ruinen inom Sveriges landamären". Vitt-rade bastioner av ansenlig höjd, omgivna av nedramlade stenblock... Och därunder den dolda labyrinten av valvgångar och hemligheter. Underjorden där man enligt sägnen kan finna "Tor-suggans stia" och "en sal, där vitskäggiga kämpar sovo" (129).

Kämparna kan identifieras med Mytologins hjälp. De kommer från den gamla sagan om "sju sovare", och dessa är i sin tur - visar Rydberg - identiska med Mimers söner. Historien är denna: Mimer, väktaren vid diktens och skaparkraftens källa, har dödats under de rådande onda tiderna. Själva källan har sinat. Bedrövade och trötta har då hans söner, "de stora urtidskonstnärerna", gått in i berget och stuckit sig med sömn-tag, för att vakna först vid Ragnarök och världens förnyelse.¹⁰

Beträffande suggan lämnas vi åt vår fantasi.

Pojkarne

Diktningen var som bekant en "fritidssyssla" för Rydberg, och samtidigt på sätt och vis "slutprodukten" av hans filosofiska och religiösa tänkande. Det är därför helt naturligt att hans första möte med sin musa – beskrivet i *Det döda barnet till det levande* (1881) – får utspelas *ovanpå* fästningens vallar.

Nu går Pojken åter dit upp för att ägna sig åt sina visor och berättelser. Det är förbjuden mark; men han tycks ha glömt det, eller också har han inte lyssnat till Kungörelserna från Predikstolen. Han sätter sig i en "gorge", det vill säga ett av de lägre partierna. Mellan "Höge Kulle" och bastionen Gustavus Adolphus (130).

*

Det handlar alltså om metalitteratur. Diktning om diktning. Redan titelns citationstecken varnade oss.

Den öppna övergången sker i och med Landshövdingens ankomst. Sträng, hotfull, uppknäppt till öronen i sina principer; vi kan tänka oss att han spelas av Max von Sydow. Överraskar Pojken, griper tag i hans "litterära alster", förkastar dem som "tarvlig pigpoesi" och "fånig båtsmanspoesi". Tills han plötsligt tystnar: han har fått syn på "Pojkarne".

Valet av fru Lenngrens stycke är ingen slump; det signalerar inte bara kvalitet. Lyssna till Ebba Witt-Brattström i Nationalencyklopedin:

L. föraktade 1700-talets populära idealiserande genrer och valde att skildra vardagen med en i gustaviansk dikt unik närvarokänsla... Frihet, jämlikhet, broderskap råder i hennes idealsamhälle, som i "Pojkarne" (1797)...

Verklighetsskildring och samhällskritik – åttitalets grundtema.¹¹ Och franska revolutionens ideal, som åtminstone i teorin också var Rydbergs.¹² Men där finns något mer och ännu personligare: den bittra slutsnärt mot svikarna, de som blivit män i staten och sökt sin egen privata lycka.

Hvad ger då denna Tärnan,
Så sökt i alla land? –
Kallt hjärta under stjernan,
Gul hy och granna band.

Den förbannade Nordstjärnan igen...

*

Men det finns ju inte bara ett verk med titeln "Pojkarne", utan två. Det andra är Rydbergs. Dubbeltydigheten är avsiktlig. Landshövdingen, denne Övercensor som talar med Åttitalets röst, granskar Gossens skrift och finner att det tycks vara Realism. "Det såg nästan ut som om han blivit flat".

*

Du undrar: vilka är isåfall de två andra styckena, som Landshövdingen förkastar? Och vad betyder det nyskapade invektivet "båtsmanspoesi"?

Just innan Rydberg började med sin novell hade han uppfyllt ett löfte om bidrag till Torsten Hedlunds nystartade veckotidning *Illustrerad Året* om. Det fick bli en översättning av Heines Loreley. Föraktlig efterromantik:

Snart, tror jag, böljor hvälfva
öfver man och båt sin gång –
Loreley, du trollska älfva,
det gjorde du med din sång.¹³

Dikten om mannen i båten förvandlas till "båtsmanspoesi"; och bakom "pigpoesin" misstänker jag att Poesiens piga döljer sig:

en ljusets dotter, poesiens tärna
med blick av himmel och med tal av klang

Orden är Snoilskys i *Poesiens vandring*, en just publicerad allegori över diktens maktlöshet inför tidens sociala nöd. Wirsén, det beståendes idoge riddare, reagerade surt och införde en

egen *Poesiens vandring* i Stockholms dagblad den 15 december. "Det var ett ögonblick min mening", skriver Rydberg i det ovan citerade brevet till Borchsenius, "att skriva en tredje Poesien på vandring, för att, om möjligt, skipa rätt mellan de båda skaldernas olika uppfattningar, men jag mötte här samma hinder, som plär ställa sig i vägen för min brevskrivning, och det blev ingenting därav."¹⁴

Det blev ingenting därav, för Landshövdingen ställde sig i vägen.

Sanningen

I *Realisten Åbrandsson* (1890) ställs diktjaget inför ett litterärt sällskap som kräver Sanning och Verklighet. I vår novell tvingas Landshövdingen ge Pojken godkänt i den ena grenen och går således över till den andra och viktigare: Sanningen. (132-133)

*

I Rydbergs uttalanden om den unga skolan i allmänhet och Strindberg i synnerhet finns ett återkommande tema. Mod och Sanning. Beundran för modet att ta upp brännbara ämnen och säga sanningen i ett förljuget samhälle.

Se t ex brevet till Geijerstam 3.1.84 där han "*sympatiserar innerligt med den ärlighet, den sanningskärlek och det mod*", som ger sig uttryck i den realistiska skolans strävanden. Eller brevet till akademikollegan Gustaf Ljunggren i januari 83, där Nya riket sägs innehålla sidor, "*som jag värderar såsom ensamt stående prof på mod i vår konsiderationsfulla, lögnaktiga och fega tid.*"¹⁵

Ensam stående prov... mellan raderna värker dåligt samvete och självförakt. Tydligast i brevet till Börje Norling 13.12 1882, där han avslutar sin litteraturpolitiska utredning med att önska att adressaten aldrig måtte förlora sitt mod och sin hängivenhet, dessa ouppskattliga egenskaper som "*pläga gå sin*

väg med ungdomsåren och lämna kvar ett bedrövligt residuum av beräkning, konsiderationer, själviskhet och feghet".¹⁶

*

Inte så att han är fysiskt feg; hans beredvillighet att ge sig in i slagsmål är välkänd. Men han är feg "inför sina överordnade". Rädd att straffas för något orätt han har gjort. *Moraliskt rädd.* (135)

Det är därför han ljuger. Visserligen inte vanemässigt – *oftast* talar han sanning – men nog har han ljugit många gånger, sammanräknat. (133)

Landshövdingens uppgift blir alltså att ge den darrande Pojken en lektion i Mod. Att med hot och lämpor få honom att resa sig och frimodigt, som en soldat under idéernas fana, läsa budskapet högt. "Som om det var hans egna ord". (133-134)

Sagan om Karsus och Moderus

Novellen slutar med att Landshövdingen anvisar Pojken en alternativ, och tillåten, läsplats: uppe på bastionen Gustavus Adolphus. Riktningen pekats ut med spanskröret. Uppåt: det är idealens väderstreck. (136)

I verkligheten hette bastionen – vilket Rydberg också visste – bara Adolphus.¹⁷ Gustavus låg längre bort.¹⁸ I fiktionen har de slagits ihop. För att vi inte skall missa poängen: det är hjältekonungen som avses. Martyren, vars segrande död blev en världshistorisk vändpunkt i människosläktets utveckling till ljus och frihet.¹⁹

Eller med andra ord: det handlar om *den ideale fordring*. Snöfrids moraliska imperativ. Kravet att offra sig själv för Sanningens och Människlighetens skull.

*

I Pojkens ögon är Landshövdingen en hård och skrämmande gestalt, med spanskröret som främsta attribut och kommunikationsmedel.

För den vuxne läsaren signaleras ett annat synsätt. Vi får ana en glimt i ögat, ett leende i mungipan, ett hjärta under guldgalonerna. När Landshövdingen lämnar scenen sägs det att han "måhända" ångrar sin häftighet, att han "kanske" är glad över att ha sått ett frö i Pojkens sinne; ett frö som "möjliggen" skulle spira upp. Det antyds t o m att "häftigheten" bara var en produkt av Pojkens skräck och dåliga samvete.

Uppå den solbelysta fästningsvallen tycks moralen vara alldeles klar. *Och ändå...*

*

Berättelsen som Pojken läser är Karsus och Moderus. *En ganska ynkelig och tänkvärdig historia, om twenne bröder Carso och Modero, huruledes den ena den andra döda ville; och han på ett underligt sätt undankom.*²⁰

Karsus är den onde brodern: brutal, olydig och ogudaktig. Han hatar den välartade Modurus, föräldrarnas favorit. Den senare är begåvad och kanske något av en konstnär: han övar sig dagligen i litterära och musikaliska färdigheter och blir ganska skicklig, trots att han inte har någon lärare.

När berättelsen börjar är Moderus bara en gosse. Han sitter ensam uppe på sitt favoritberg och sjunger; parallellen med fästningsvallen är lätt att dra. Då Karsus plötsligt dyker upp med mord i sinnet. "Skola hans nedriga anslag gå i fullbordan?" Det är i detta ögonblick som Landshövdingens skugga plötsligt faller över sidan.

I verkligheten skulle det kunna vara en tillfällighet. Men knappast i fiktionens magiska värld, där (för att citera Borges) varje enskild detalj är ett varsel och en länk i orsakskedjan. På en nivå framställs Landshövdingen som en sträng men välmenande vägvisare; på en annan (och kanske omedveten) antyds att hans råd leder Pojken i fördärvet.

Skola hans anslag gå i fullbordad? Svaret finns i sagan. Pojken sätter sig ner och fortsätter läsa om Karsus och Moderus. Och Viktor Rydberg återgår till arbetet med sin germanska Myt.

Tore Lund

¹ Brev III/s.48

² Vapensmeden, Skrifter VII, s.96-99

³ Brev SA Hedlund till VR 2.12.86, VR till Hedlund 6.12.86, Brev I/s.306-308. Korrekturet var klart i november. VR hade då inte ägnat sig åt diktning sedan april 1882.

⁴ Publicerad i Ur dagens krönika 1882:2, och senare i Likt och olikt (1884). Rydberg läste uppsatsen och skisserade en replik, se Olle Holmberg: Viktor Rydberg och August Strindberg, Samlaren 16(1935) s.13. Om 1882 som genombrottsåret för den unga skolan i Sverige, se Melker Johnsson: En åttitalist, 1934, s.39 & 163, och Per Arne Tjäder: "Det unga Sverige", 1982, s.30.

⁵ Brev till Heidenstam 18.5.92, Brev III/s.135.

⁶ Se brev till Börje Norling 13.12.82 (Brev III/s.22ff), till kritikern Urban von Feilitzen 21.10.83 (Brev III/s.34) och till Geijerstam 3.1.84 (Holmberg a.a. s.18f) samt de ofullbordade aforismerna om idealism och realism, november 1882 (Holmberg a.a. s.13, datering: Olle Holmberg: Viktor Rydbergs Lyrik, 1935, s.313). Jag har inte hittat något klart negativt uttalande om "åttitalet" före Barndoms poesien från februari 1888. Att han – liksom flera av åttitalisterna – tog avstånd från vissa delar av Strindbergs verksamhet är en annan sak.

⁷ Melker Johnsson, a.a. s.136: "Man bestred under 80-talet framför allt, att fantasin var en skapande förmåga. Strindberg yttrade i *Om realism*: 'Fantasien, som man ansett skapa, dvs göra av intet, är endast den arrangerande gåvan, som ordnar minnets större eller mindre rikedomar av intryck och erfarenheter...'. Minnet ställs där över fantasin, och denna värdering var allmän."

⁸ Se t ex *Träsnittet i psalmboken* (1878) och *Det döda barnet till det levande* (1881). Studien *Det forna Jönköping* (Skrifter XIII), som jag delvis ser som en "materialsamling" till denna myt, innehåller (s.275f) en starkt personlig skildring av fästningen, som utnämns till hans läroverk, lekkamrat

och inspiratör; det var vid denna tid hans avsikt att skriva en särskild minnesskrift över denna sin förlorade vän. Se brev till A Bonnier 21.10.80, Brev II/s.292.

⁹ Örjan Lindberger, *Prometheustanken hos Viktor Rydberg*, 1938, I/s.233ff

¹⁰ *Fädernas gudasaga*, *Skrifter XII* s.202-203; *Undersökningar i germanisk mytologi I* s.529ff.

¹¹ Karl Warburg blev 1887 klar med en biografi över Lenngren. Man kan tänka sig att han under arbetets gång diskuterat skaldinnan och hennes relevans för den samtida litteraturdebatten med vännen Warburg.

¹² Se t ex brevet 11.1.89 till akademikollegan, den ärkekonserverative biskop Rundgren, där han milt förklarar att just dessa ideal, ”omstrålade av ljuset från Kristus”, var mänsklighetens av Gud satta mål. Brev III/s.85f.

¹³ Loreleyöversättningen skickades kring månadsskiftet november-december; SA Hedlund tackade för den i ett brev daterat 2.12.86. Brev I/s.306f. Den infördes senare i *Dikter: andra samlingen*.

¹⁴ Om *Poesiens vandring* se Olle Holmberg: *Viktor Rydbergs lyrik*, 1935, s.303-307.

¹⁵ Brev till Ljunggren, Brev III/s.26. Om Strindbergs mod se även breven till Lindéhn 4.80, Brev II/s.283 och till Montelius 30.11.81, Brev II/s.348.

¹⁶ Brev III/s.24

¹⁷ ”En å bastionen Adolphus romantiskt belägen stuga, slotts församlingens skolhus”. *Det forna Jönköping* (1880), *Skrifter XIII* s.275.

¹⁸ Ett klargörande fotografi finns i Axel Forsström: *Viktor Rydberg som Jönköpingsskildrare*, *Gudmundsgillet årsbok 1951* s.35.

¹⁹ Enligt Rydbergs direktörstal i Svenska akademien 1879, *Skrifter XIV* s.43f och hans artikel i *Allehanda för folket* 11.11.75, avtryckt i *Hans Granlid: Vår dröm är frihet*, 1973, s.186.

²⁰ Titeln enligt Björnståhls upplaga, Stockholm 1824.

Författarens kommentar (2007)

Uppsatsen om ”Pojkarne” skrevs i lättsinnig glädje över att ha hittat ett nytt betydelseskikt i en ouppmärksam Rydbergs-text. Om jag idag försöker plocka ut dess möjligen användbara kärna blir det så här:

I.

Stycket är skrivet i en situation där Rydberg inte på fyra år ägnat sig åt diktning – fränsett den just levererade översättningen av Loreley. Under dessa år har en drastisk förändring skett i det svenska litterära landskapet, realism och prosa har tagit över, medan poesins ställning har blivit svag och omtvistad (vilket också tematiseras i Snoilskys *Poesins vandring*, publicerad samma månad som ”Pojkarne”).

Rydberg reagerar på läget genom att skriva i en för honom ny genre, en kort prosaberättelse som i mångt och mycket uppfyller realismens krav. Både vad gäller formen och det språkliga innehållet.

II.

Jag tvivlar inte på att stycket bygger på ett barndomsminne. Men som alltid hos Rydberg har skrivsituationen satt sitt avtryck på texten. Det sker redan i anslaget, där ”vaktmästaren i storskolan” speglar den Rydberg som just avslutat en jobbig termin på Stockholms högskola, kommit ut i ledigheten och det litterära skapandet, och därvid får syn på ”pojken” långt ner längs minnets gata. Men jag menar att stycket också kommit att få ett mer uttalat metalitterärt innehåll och att landshövdingens rannsakan av pojkens läsvanor och moraliska status blir en spegling av ”kraven från åttitalet”, så som Rydberg upplevde dem. Kraven kan slagordsmässigt sammanfattas med orden ”Sanning och Verklighet”. I ”Pojkarne” demonstrerar Rydberg sin förmåga till ”verklighet”, att skriva realistiskt; men

”sanningen” – kravet att modigt angripa samhällslögnen – är svårare. Landshövdingens predikan för gossen om vikten att tala sanning blir i min läsning riktad även till den vuxne författaren, den pekar så att säga ut vägen upp mot ”bastionen Gustavus Adolphus”, upp mot kamp- och offerpositionen. Samtidigt som – och det är väl det mest spekulativa påståendet i min uppsats – texten (eller undertexten) med hjälp av Karsus och Moderus diskret tycks underminera denna moral och antyda att saken åtminstone tål att ytterligare tänka på.

III.

Sedan uppsatsen skrevs har jag kunnat datera ”Pojkarne” mer exakt – av Susen Rydbergs brev till Emma Irene Åström 5.12 1886 (Åbo akademis bibliotek) framgår att stycket skrevs 3 och 4 december, sedan terminens föreläsningar avslutats 30 november. Mina spekulationer om att landshövdingens angrepp på ”pigpoesi” skulle ha samband med Rydbergs tänkta inlägg i striden kring Poesiens vandring var alltså felaktiga (Wirséns replik till Snoilsky kom först 15.12); för övrigt är ju ord på ”pig-” alldeles för vanliga tillmälen för att man skall kunna dra några slutsatser. Att det nyskapade och märkvärdiga ”båtsmanspoesi” pekar på dikten om mannen i båten (Loreleyöversättningen) tror jag dock fortfarande, även om termen ”efterromantik” borde ha undvikits i sammanhanget.

Tore Lund 12 mars 2007